

Putování za lidovými stavbami Podhorácka – vydáno ke Dnům lidové architektury Kraje Vysočina konaným 16.–24. července 2022 jako centrální akci Dnů lidové architektury Čech, Moravy a Slezska 2022

Informace ke Dnům lidové architektury Kraje Vysočina 2022: Kotěrovo centrum architektury www.lidove-stavby.cz; www.kr-vysocina.cz; www.muzeumtr.cz; www.trebic.cz; www.jaromericecnr.cz; www.npu.cz

Vydal u příležitosti Dnů lidové architektury Kraje Vysočina 2022 pro Kraj Vysočina a Kotěrovo centrum architektury FOIBOS BOOKS s.r.o. Text: Pavel Bureš, Redakce: Oldřich Janota, Lenka Jiráková Produkce: Eva Henkřichová, Foto: Pavel Bureš, NPU, Vodnimlyny.cz, Jazykové korektury: Eva Břicháčková, Grafická úprava: Jaroslav Turek, Osvět a tisk

Hlavní pořadatelé:

Spolupřadatelé, podpora a spolupráce:

Mediální partneři:

NOVÁ VEČERNÍ PRAHA

Osobností Dnů lidové architektury Čech, Moravy a Slezska je Václav Žmolík – publicista, rozhlasový a televizní redaktor a moderátor.

IV. Další vybrané památky lidového stavitelství v Kraji Vysočina

Pohled', okr. Havlíčkův Brod – Michalův statek čp. 16, Selské muzeum, národní kulturní památka

Malá a stranou hlavních dopravních tras jihovýchodně od Světlé nad Sázavou ležící vesnička Pohled' si dodnes zachovala osobitý ráz a venkovský kolorit; na svažité návsi nás kromě původní školní

budovy, dřevěné zvonice a několika zajímavých roubených i zděných stavení upoutá zejména unikátní památka lidové architektury, tzv. Michalův statek, kterou se díky pochopení místního zastupitelstva a zejména pak mimořádnému úsilí starosty obce p. Jindřicha Holuba podařilo zachránit; statek tvoří uzavřený dvůr skládající se z obytného domu

s chlévy, sýpkou, stodoly, kolny, zejména a dalších drobných objektů, jehož jednotlivé části vznikaly a byly upravovány postupně od 17. až po 20. století; ojedinělá je rovněž skutečnost, že rod Michalů je už od 16. století doložen v písemných pramenech jako usedlý na tomto statku, jehož posledním majitelem v mužské linii byl Karel Michal, který roku 1997 zemřel a od jeho dcery statek v roce 2000 koupila Obec Pohled'; zejména jeho hospodářská část užívaná po roce 1948 JZD, byla v havarijním stavu, ale postupně se podařilo všechny objekty opravit a rehabilitovat a roku 2004 se celý areál dočkal slavnostního otevření pro veřejnost jako Selské muzeum, představující život našich předků na venkově; je třeba ještě dodat, že správcem, průvodcem a údržbářem na Michalově statku je výše jmenovaný starosta obce, jenž se rovněž zasloužil o vybudování zvonice a instalaci památníku císaře Františka Josefa I.

Hamry nad Sázavou, okr. Žďár nad Sázavou – Šlakhamr, Technické muzeum v Brně

Počátky železářství na Žďársku jsou spojeny s kolonizační činností cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou kolem poloviny 13. století, kdy zde pravděpodobně vzniká několik hamrů a jedním z nich je i tzv. Šlakhamr, o němž se zmiňují archivní prameny z počátku 15. století v souvislosti s jeho

nájemcem Nicolausem Flexem, rychtářem Německého (Havlíčkov) Brodu, který neodváděl klášteru náležité daně; záznamy o hamru končí v polovině 17. století a dále se už hovoří pouze o usedlosti s mlýnem, kterou od mlynářské rodiny Brdčíků kupuje roku 1976 Technické muzeum v Brně, ale teprve v letech 2000–2010 je realizována postupná rozsáhlá památková obnova areálu mlýna

doplněného o rekonstruované funkční technické zařízení tzv. chvostového hamru; historicky cenný objekt situovaný v malebném údolí nedaleko Žďáru nad Sázavou s expozicí věnovanou hamernictví a mlynářskému rodu Brdčíků a s ukázkami provozu bucharu a dalších zařízení poháněných dvěma vodními koly byl nedávno otevřen pro veřejnost.

Horní Dubenky, okr. Jihlava – Chadimův mlýn čp. 33

Rozsáhlý areál mlýna byl do dnešní podoby postaven a novým strojovým vybavením firmy Prokop & synové z Pardubic vybaven v roce 1926 po rozsáhlém požáru; rod Chadimův zde provozoval mlynářské řemeslo již od roku 1644 a současný vlastník této jména po roce 1948 zabavené nemovitosti s pozemky získal zpět v restituci počátkem 90. let

20. století; mlýn poté postupně opravil a obnovil do původního stavu především z vlastních prostředků s přispěním krajské dotace; budovu mlýna dnes slouží převážně k provozu ekofarmy, ale najdeme tu také příjemné jednoduché možnosti ubytování a v mlýnici se zachovalým historickým strojním zařízením mlynářské muzeum s řadou exponátů; majitelé zde rovněž pravidelně pořádají různé zajímavé kulturní a vzdělávací akce.

Krátká, okr. Žďár nad Sázavou – vesnická památková rezervace

Vznik nevelké osady Krátká situované v náhomi poloze ve svažitém terénu v centrální části Žďárských vrchů založené až počátkem 18. století na novoměstském panství souvisí s pozdní horskou pasekářskou kolonizací hlubokých lesů, které byly káceny pro

potřeby rozšiřujících se sklářských a železářských hutí; jednotlivé usedlosti prvních osadníků pracujících v lese a Kadovských železárnách se soustřeďovaly kolem oválné návsi, která byla od 2. poloviny 18. přibližně do 2. třetiny 19. století postupně zaplněna nově

postavenými drobnými staveními bezzemků – domkářů, čímž se stavební vývoj Krátké prakticky uzavřel; díky tomu se zde dochoval mimořádně hodnotný urbanistický i architektonicky ucelený soubor roubené a zděné vesnické zástavby dokládající sociální diferenciaci zdejších obyvatel, ale vyznačující se konstrukčně a formálně shodnými typickými znaky lidových staveb Horácka, např. výraznými podlomenicemi oddělujícími štít od přizemí, valbičkami či kuklami ve vrcholu štítu, skládanými lomenicemi, střechami s námětky apod.; stavební fond doplňují některé další pro vesnické prostředí charakteristické objekty – zděná kovárna, hasičská zbrojnice a haltýř situované poblíž návsního rybníčku, kaple sv. Cyrila a Metoděje

z roku 1902 a roubená patrová rychta čp. 12 krytá mansardovou střechou, která je spolu se zděnou trojbokou usedlostí čp. 2 ve vlastnictví Správy CHKO Žďárské vrchy a po nedávno provedené rekonstrukci a úpravách v nich bylo umístěno ekocentrum Dům přírody Žďárských vrchů s tematickými expozicemi, edukačními i výstavními prostory a také s menším občerstvením, jež spravuje a provozuje o.p.s. Chaloupky.

Křížánky, okr. Žďár nad Sázavou – vesnická památková rezervace

Křížánky jsou typickou horskou osadou se značným množstvím kvalitně dochované původní zástavby pocházející z období od 2. poloviny 18. do 1. poloviny 20. století, malebně rozptýlené na dosti rozlehlém území, zastoupeny jsou zde jak roubené chalupy drobných zemědělců a řemeslníků, tak větší roubené i zděné uzavřené usedlosti bohatších hospodářů charakteristické bedněným zádveřím

nebo širokou podlomenicí oddělující štít se zaoblenou kuklou nebo valbičkou kryjící jeho vrchol (evidován je tu nebyvale vysoký počet celkem 45 památek lidové architektury); obec leží v překrásném přírodním prostředí v samém středu Žďárských vrchů pod jejich nejvyšším vrcholem Devět skal (836 m n. m.) na kdysi vymýcených pasekách mělkého údolí řeky Svatky, která odedávna dělila ves na původně samostatné České a Moravské Křížánky, roku 1960 sloučené v jeden celek; obě části vznikly během kolonizace 14. století – česká je poprvé písemně zmiňována roku 1392 a pravděpodobně mladší moravská roku 1427; dostatek dřeva a potřebné přírodní zdroje byly impulsem k zakládání sklářských hutí a železných hamrů v 17. a 18. století, postupně však zaniklých ve století následujícím; Křížánky prosluly také domáckou pilníkářskou výrobou, které se věnovalo mnoho zdejších rodin; a ještě jedna zajímavost – první lyže na Vysočině se začaly roku 1886 používat právě zde.

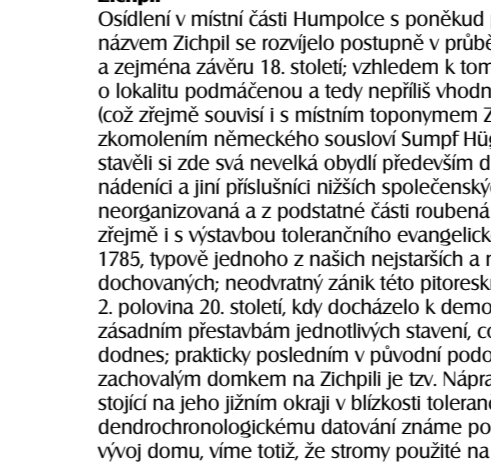
Havlíčkův Brod – Štářova chalupa čp. 2015, národní kulturní památka

Unikátní pozdně středověký předměstský dům stojí severně poblíž centra Havlíčkova Brodu, kdysi však na jeho okraji; provedená dendrochronologická analýza zjistila, že roubené stěny a strop jizby jsou zbudovány z jedlí poražených v letech 1510–1512 a na roubení patrových komor a krovu byly při pozdějších stavebních úpravách použity smrky pokácené v letech 1687–1689; značné stáří domu potvrzují také ojediněle dochované historické stavební konstrukce i prvky a archaické dispoziční a prostorové uspořádání; dům má rozvinutý trojdlílný půdorys s nejstarší přední vysokou roubenou jizbou s povalovým stropem a horním větracím okénkem, na ni navazující zděná síň s přední a zadní černou kuchyní a patrový komorový díl byly barokně přestavovány koncem 17. a v 18. století, ještě mladší je k zadní stěně původního stavení přiléhající samostatný zděný trakt krytý přesahující střechou postavený snad počátkem 19. století; tuto jedinečnou architektonickou a kulturně historickou památku odkoupilo roku 1992 od rodu Štářů

(z něhož pocházejí známí výtvarníci) město a v letech 1996–1999 provedlo na základě stavebně historického průzkumu její celkovou obnovu, která jí navrátila původní tvářnost; v současnosti je zde umístěn antikvariát a stálá expozice skautingu, nejčinnější velká jizba slouží jako atraktivní výstavní síň.

Humpolec, okr. Pelhřimov – Nápravnikovo stavení čp. 338, Zichpil

Osídlení v místní části Humpolce s poněkud podivně znějícím názvem Zichpil se rozvíjelo postupně v průběhu druhé poloviny a zejména závěru 18. století; vzhledem k tomu, že se jednalo o lokalitu podmáčenou a tedy nepříliš vhodnou k obývání (což zřejmě souvisí i s místním toponymem Zichpil, vzniklým zkomolením německého sousloví Sumpff Hügel čili Bahnnitý vršek), stavěli si zde svá nevelká obydlí především drobní řemeslníci, nádeníci a jiní příslušníci nižších společenských vrstev, tato neorganizovaná a z podstatné části roubená zástavba souvisela zřejmě i s výstavbou tolerančního evangelického kostelíka roku 1785, typově jednoho z našich nejstarších a nejautentičtější dochovaných; neodvratný zánik této pitoreskní enklávy přinesla až 2. polovina 20. století, kdy docházelo k demolicím nebo nešetřným zásadním přestavbám jednotlivých stavení, což pokračuje dodnes; prakticky posledním v původní podobě jedinečně zachovalým domkem na Zichpili je tzv. Nápravnikovo stavení stojící na jeho jižním okraji v blízkosti tolerančního kostela; díky dendrochronologickému datování známe poměrně dobře stavební vývoj domu, víme totiž, že stromy použité na výstavbu poloroubené

světnice a konstrukci krovu byly poraženy během zimy 1792–1793, a také, že záhy po roce 1839 došlo k jeho úpravám spojeným pravděpodobně s vybudováním přístavku s chlévy před vstupem, protože tehdy byly skáceny stromy užitě na stropní trámy;

obdélné stavení se sedlovou šindelovou střechou s polovalbou v zadním štítu má klasický trojdlílný půdorys tvořený velkou světnicí dodatečně předělenou příčkou, střední síní s černou kuchyní a plošně značně redukovanou průchozí komorou; posledními vlastníky domku byla rodina Nápravnikova, od jejichž dědiců vykoupilo neobývanou a zchátralou nemovitost v roce 2009 Město Humpolec a svěřilo ji do péče o.p.s. Castrum, která má ve správě i nedaleký hrad Orlik, její zásluhou došlo v letech 2010–2011 ke komplexní citlivé obnově tohoto historicky cenného objektu a jeho zpřístupnění veřejnosti s instalovanými doklady života zdejších obyvatel a kdysi ve městě převažujícího soukenického řemesla.

Dny lidové architektury Kraje Vysočina 16.–17. 7. 2022

Putování za lidovými stavbami Podhorácka

se slavnostním zahájením v Centru tradiční lidové kultury Muzea Vysočiny v Třebíči – Nových Dvorech v sobotu 16. července

Dny lidové architektury Kraje Vysočina v Centru tradiční lidové kultury Muzea Vysočiny v Třebíči – Nových Dvorech a putování za lidovými stavbami Podhorácka a Kraje Vysočina

V letošním roce se uskuteční již 10. jubilejní ročník Dnů lidové architektury Čech, Moravy a Slezska, tentokrát v Kraji Vysočina, v Třebíči, centru jižní části kraje. Město Třebíč leží na pomyslné geografické i národopisné hranici mezi severozápadně se prostírajícím členitým a lesnatým Horáckem a mírně zvlněnou úrodnou krajinou Podhorácka na jihovýchodě, kterou se v hlubokých údolích klikatí řeky Oslava, Jihlava a Rokytná. Zatímco na severu kraje se dosud dochovala ve větší míře původní roubená lidová vesnická zástavba, bylo na jihu v průběhu 19. století dřevo až na výjimky nahrazeno kamenným zděm a později též pálenými cihlami. Na jihovýchodním pomezí kraje sousedícím s rozsáhlou nížinou Dyjsko-svrateckého úvalu se můžeme na venkově setkat i se stavbami hliněnými a s lidovou architekturou rozložitých štítové i okapově orientovaných dvorů se sýpkovými polopatry typickou spíše pro rovinnaté Znojensko, Podyjí a Horní Rakousy. Homatě, klimaticky drsné a k zemědělství méně vhodné severozápadní regiony, jejichž plochu z geografického hlediska prakticky kompletně vyplňuje Českomoravská vrchovina, byly proto osidlovány později a pozvolněji, než obilnářská a ovocnářská oblast na jihu s mnohými raně středověkými osadami, v některých případech se sídelní kontinuitou doložitelnou již od pravěku. V této souvislosti nelze opominout také významný podíl benediktského kláštera v Třebíči založeného již roku 1101 při kolonizaci tohoto teritoria.

Záměrem a smyslem Dnů lidové architektury je představit široké veřejnosti mnohotvárnou, jedinečnou a často neprávem opomíjenou historickou architekturu našeho venkova. Památky lidového stavitelství jsou pozoruhodným dokladem řemeslného umu i estetického citění našich předků a současně se uplatňují jako podstatná složka životního prostředí představující významný charakteristický prvek utvářející a upevňující lokální identitu a umožňující reálně se identifikovat s krajinou domova. Cílem a přáním pořadatelů je, aby se staly podnětem k hlubšímu poznání a pochopení hodnot a významu lidového stavitelství a zároveň impulsem k posílení vědomí odpovědnosti za jeho uchování. **Přímým popudem k vyhlášení prvního ročníku** Dnů lidové architektury v Jihočeském kraji bylo kulaté výročí narození věhlasného lidového umělce, zednického mistra a štukatéra Jakuba Bursy působícího na Volyňsku, od něhož právě 21. července 2013 uplynulo 200 let. Na ně navázaly další zdařilé akce v Libereckém, Pardubickém, Ústeckém, Středočeském, Královéhradeckém, Karlovarském a Plzeňském kraji. **Hlavním střediskem letošních Dnů lidové architektury je Centrum tradiční lidové kultury Muzea Vysočiny Třebíč, p. o., umístěné v nedávno rekonstruovaném stavku v Třebíči – Nových Dvorech,** kde v sobotu 16. července proběhne jejich slavnostní zahájení. Celodenní bohatý doprovodný program nabídně návštěvníkům ukázky tradičních řemesel, stánkový prodej regionálních výrobků, vystoupení folklorních souborů i možnost občerstvení. Účastníci budou moci také absolvovat komentované prohlídky areálu Centra, zde instalované tematické výstavy nebo populárně naučné přednášky.

2

Kromě toho bude pro zájemce připravena exkurze Putování za lidovými stavbami Podhorácka, během níž se seznámí s vybranými dochovanými doklady vesnického stavitelství v jižní části regionu Třebíčska. Asi tříhodinovou trasu exkurze s odborným výkladem bude možno absolvovat zdarma speciálním autobusem, vypraveným od Centra ve 13:00 hodin po skončení oficiálního zahájení. *Podrobnější informace lze získat na následujících webových adresách:* www.lidove-stavby.cz; www.kr-vysocina.cz; www.muzeumtr.cz; www.trebic.cz; www.jaromericentr.cz; www.npu.cz

I. Centrum tradiční lidové kultury Muzea Vysočiny Třebíč

Statek čp. 48, Třebíč – Nové Dvory

Jedna z posledních dochovaných původně zemědělských usedlostí v okrajových částech města; dispozičně, hmotově i konstrukčně poměrně intaktně zachovalý trojstranný zděný statek s vjezdovou branou do dvora obklopeného obytným stavením a hospodářskými

budovami; jeho historie je známa již od 16. století, ale současnou podobu získal stavebními úpravami kolem roku 1824; rodiště zakládajícího člena KSČ Bohumíra Šmerala (1880), jemuž zde byl roku 1960 otevřen památník zrušený v roce 1990, poté statek sloužil jako muzejní knihovna a depozitář; po zdařilé celkové rekonstrukci v letech 2018–2019 je zde umístěno moderními technologiemi vybavené Centrum tradiční lidové kultury Muzea Vysočiny, jehož posláním je zajišťování dokumentační a metodické činnosti v oblasti nemateriálního kulturního dědictví a jeho prezentace prostřednictvím odborných setkání, výchovně vzdělávacích programů pro mládež, workshopů a dalších aktivit pro veřejnost v autentickém prostředí.

II. Trasa putování

Boňov, okr. Třebíč – vesnická památková zóna

Urbanisticky i architektonicky ojediněle zachovalé vesnické sídlo poprvé v písemných pramenech zmiňované roku 1361, vzniklé pravděpodobně v průběhu kolonizace první poloviny 14. století, s protáhlou obdélnou návsi lemovanou po obvodě řadou přízemních usedlostí postavených ze smíšeného kamenného i cihlového zdíva; dispozičně jde buď o vývojově starší trojstranné usedlosti z první poloviny 19. století se štítově orientovanými a souběžně situovanými trakty obytného domu a sýpky (případně výměnku) s navazujícími hospodářskými stavbami, jejichž dvůr vzadu uzavírá stodola a vpředu ohradní zeď s branou a brankou (např. čp. 4, 5, 6, 7), druhý typ představují čtyřstranné statky s podélně okapové do návěsného prostoru orientovanými obytnými domy s průjezdem do dvora opět obklopeného hospodářskými objekty a uzavřeného stodolou (např. 9, 10, 35,

3

36, 37); fasády některých domů jsou zdobeny štukovým dekorem slohově ovlivněným eklektismem závěru 19. století a z této období pochází i několik bohatě členěných vjezdových vrat; malebnost návsi dotváří charakteristické předzahradky ohrazené obilnými nízkými kamennými zdíčkami, nevelká kaple sv. Cyrila a Metoděje z druhé poloviny 19. století i hasičská zbrojnice poblíž návěsního rybníčku, za níž ve svahu je rozložena drobnější chudší domkářská a chalupnická zástavba; vesnice je pouze minimálně poznamenána novodobou výstavbou a zvnějšku ji obklopuje pás stodol a kamenné ohradní zdi vymezující jednotlivé historické parcely zahrady a sadů.

Jaroměřice nad Rokytnou, okr. Třebíč – městská památková zóna

Nevelké nehrazené město neznámého založení vzniklé postupným vývojem jako tržní středisko na místě staršího osídlení, prvně zmiňováno roku 1325 a v roce 1420 poprvé jmenováno městečkem, dle tradované heraldické pověsti založeno roku 1131; historické centrum tvoří trojúhelníkové náměstí s honosným sloupem Svaté Trojice z let 1715–1716 a měšťanskými domy v některých případech barokního původu, většinou však z 19. a počátku 20. století; největší

rozkvět a zásadní proměny zažily Jaroměřice za Questenberků (1623–1752); o jejich vrcholně barokní podobu se zasloužil v první polovině 18. století především osvícený a uměnímilovný Jan Adam Questenberk, ten nechal v letech 1710–1737 přestavět podle projektů Jakoba Renantauera, Johana Hildebradta a Jana Fischera z Erlachu staré renesanční sídlo na monumentální vrcholně barokní zámek s kostelem sv. Markéty a francouzskou okrasnou zahradou, později doplněnou za říčkou Rokytkou o anglický krajinářský park, za jeho života se Jaroměřice staly vyhlášeným kulturním centrem, kde mimo jiné působila zámecká kapela pod vedením kapelníka a známého hudebního skladatele Františka Václava Miči, jenž je autorem první a zde poprvé uvedené české opery „O původu Jaroměřic na Moravě“; dalšími cennými historickými památkami jsou

4

např. barokní špitál s kaplí sv. Kateřiny z let 1671–1673, bývalý klášter servitů postavený v letech 1675–1680 a roku 1784 zrušený, Muzeum Otokara Březiny otevřené roku 1932 v domě, v němž básník žil v letech 1901–1929 až do své smrti.

Příložany, okr. Třebíč – usedlost čp. 8, Rolnické muzeum

20. století; v usedlosti čp. 8 se nachází soukromé Rolnické muzeum rodiny Kopečkových s expozicí dokumentující život vesnického hospodářství od 19. do poloviny 20. století; v rozsáhlé sbírce čítající více než 1 000 předmětů umístěné v hospodářských objektech a na ploše dvora najdeme zemědělské nářadí a stroje i ukázky vybavení a zařízení domácností; muzeum založil a vybudoval dnes již zesnulý pan František Kopeček poté, co mu byl počátkem 90. let navrácen v restituci statek a v jeho úsilí pokračuje v současnosti jeho syn.

Dašov – Štětěmchy, okr. Třebíč – vodní mlýn, Muzeum mlynářství a venkovského života

Historický Dašovský vodní mlýn stojí na samotě nedaleko obce Štětěmchy západně od Třebíče na Dašovském potoce pod Panským rybníkem; první písemné zmínky o něm jsou z roku 1536; v kamenné budově s mlýnicí, obytnou částí a kolmo přistavěným traktem výměnku se dochovaly některé prvky a konstrukce dokládající starší stavební etapy – např. klenby, dřevěné stropní trámy mlýnice dendrochronologicky datované do roku 1722 nebo barokní dubová mlýnská hranice datovaná do roku 1761 aj.;

veřejnosti zpřístupnit soukromé Muzeum mlynářství a venkovského života zahrnující funkční mlýnskou technologii s expozicemi dokumentujícími dějiny mlynářství a život ve mlýně včetně dalších předmětů z vybavení domácnosti.

5

Třebíč – Borovina – větrný mlýn Unikátní větrný mlýn postavený roku 1836 majiteli místních koželužer bratry Budischowskými nikoliv k mletí obilí, ale k drčení stromové kůry na výrobu třísla, potřebného k vydělávání kůži; dokumentuje tak od 19. století v Třebíči rychle se rozvíjející a prosperující jirchářskou a koželužskou výrobu, později kožedělný a obuvnický průmysl (továrny Martina Hasska, Zinkeiselova, rodiny Subaků, Karla a Františka Budischowských, odkoupené Tomášem Baťou a po znárodnění roku 1948 přejmenované na BOPO); typové se jedná se o zděný holandský větrný mlýn kuželovitého tvaru s půlkulovitou střechou; v provozu byl do 90. let 19. století, poté nebyl využíván až do roku 1929, kdy jej zakoupilo město a zřídilo v něm sociální byty pro nemajetné, zchátralý objekt opustil poslední nájemník až v roce 1977, aby mohl být částečně opraven; celkové rehabilitace se však mlýn dočkal teprve v letech 2017–2021, kdy došlo zásluhou Města Třebíči k jeho zdařilé kompletní památkové obnově včetně rekonstrukce lopatek a zpřístupnění nově instalovaných interiérových expozic, které ve čtyřech podlažích představují postup získávání, zpracování a užití třísla, historii koželužství, vybavení dobového obydlí ve mlýně a způsoby využívání větrné energie včetně ukázky tradičními technikami obnovené části strojního zařízení mlýna.

III. Podhorácko

Dešov, okr. Třebíč – vesnická památková rezervace

Budějovic v blízkosti Podyjí; dochoval se zde ucelený soubor vesnické zástavby charakteristické pro jihozápadní Moravu a stavebně reprezentující tzv. dyjsko-oslavský typ lidové architektury; středem obce je nevelká nepravidelná lichoběžníková návěs s barokní kaplí Panny Marie z roku 1781, kolem níž a z ní vybíhajících komunikací jsou soustředěny převážně troj- a čtyřboké uzavřené usedlosti z 19. a prvních desetiletí 20. století postavené ze smíšeného kamenného a cihelného zdíva nebo z nepálených cihel, které mají buď původní štítovou (např. čp. 17, 30, 35, 94, 102, 103) nebo po mladších stavebních úpravách okapovou (např. čp. 3, 4, 5, 59) orientaci; řadu průčelních fasád dosud zdobí bohatý secesní nebo jednodušší geometrický štukový dekor a bohatě truhlářsky provedená vjezdová vrata, ojedinělou ukázkou barokního varosloví je volutový křídlový štít usedlosti čp. 17 datovaný rokem 1818.

6

Mstěnice u Hrotovic, okr. Třebíč – zaniklá středověká vesnice Jedna z nejlépe a nejkomplexněji archeologicky odkrytých, zdokumentovaných a poznaných zaniklých vesnických středověkých sídel u nás, jedná se o unikátní doklad podoby a života středověké vesnice; její sídelní plocha nebyla později nikdy vážněji narušena druhotným osídlením nebo zemědělskou činností a archeologické nálezy se tak zachovaly v jedinečně neporušeném stavu a celistvosti; průzkum provádělo Moravské zemské muzeum v Brně s přestávkami v letech 1960–2009, a jeho výsledky byly zachyceny a interpretovány v obsáhlé odborné literatuře; výzkum zde odhalil raně středověké osídlení od 8. století s jednoprostorovými zahlobenými objekty, podzemními lochy a velkým množstvím obilních jam, na které navázala vývojově pokročilejší středověká ves vzniklá celkovou přestavbou původní osady v 2. polovině 13. století, která pak

byla roku 1468 zničena vojskem uherského krále Matyáše Korvina při jeho tažení na Třebíč; tato vrcholně středověká vesnice poprvé přímo v pramenech zmiňovaná roku 1393 se skládala z věžové kamenné trze chráněné vodním příkopem a hradbou, blízkého panského dvora s mlýnem a vlastní vsí tvořené 17 usedlostmi soustředěnými podél podlouhlé oválné ulicové návsi, základem každé z nich byl většinou trojdielný obytný dům s roubenou jizbou, síní a kamennou komorou, který kolem obdélného dvora dále obklopovaly hospodářské stavby – patrová sýpka, chlévy, stodola a kolna; odkryté základy trze i některých dalších staveb byly po ukončení výzkumu zakonzervovány, vybaveny informačními panely a jsou volně přístupné všem zájemcům o dosud méně známé středověké období našeho venkova.

Stropešín, okr. Třebíč – chalupnická usedlost čp. 17

Skutečně mimořádně cenná památka lidové architektury se dodnes zachovala v nevelké obci Stropešín ležící poblíž Hrotovic nad údolím řeky Jihlavy dnes zatopeném vodami přehradní nádrže Dalešice; drobnou, ale zcela jedinečně autenticky dochovanou chalupnickou usedlost najdeme skrytou v novodobé zástavbě ve

svahu na východním okraji vesnice; toto jednotraktové stavení klasické trojdielné dispozice s připojeným chlévem a kolnou skrývá v síni černou kuchyni a ve světnici s ní související těleso pece a kachlová kamna, dalším unikátem je navazující archaická patrová komora-sýpka, z níž je přístupná půda; chalupa je zbudována z hliněných nepálených cihel, původní je i většina okenních a dveřních výplní i jednoduchý hambalkový krov nesoucí doškovou slaměnou krytinu, jedinou svého druhu v Kraji Vysočina; dům pocházející snad z konce 18. století a dokumentující prakticky v terénu již neznámý typ kdysi zcela běžné vesnické zástavby z období před nástupem zděného stavitelství slouží dnes k rekreaci a je příkladně udržován.

7